

OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARDA UYUM SORUNLARI

Erhan ATIKER*

Günümüzde aile içi şiddete maruz kalan çocukların sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte gündelik yaşam deneyimlerine dayalı olarak, ana babasından en az bir kere dayak yemiş çocukların sayısının hayli kabarık olduğu söylenebilir. Örneğin Haluk Yavuzer, çocuklarla ilgili araştırmalarından birinde şöyle der: “Dayak cennetten çıkmadır (...) gibi atasözlerinin çok gerilerde kalması beklenirken, günümüz çocuk eğitiminde ‘dayak’ olgusunun güncelliğini koruduğunu görmekteyiz.” (Yavuzer, s. 47) Acaba çocuğu dayakla, tehditle korkutmadan, bağırardan veya aşağılamadan terbiye etmek mümkün değil mi? Bu soruyu cevaplayabilmek için çocuklarına şiddet uygulamaya karşı çıkan ailelerden mülâkatlar aracılığıyla topladığımız verileri değerlendirdik ve bu çalışmada verilen örneklerin hepsi bu bilgilere dayanmakta olup “canlı” örneklerdir. Araştırma alanımız 4-6 yaş arasındaki çocuklarla sınırlıdır. Bundan böyle çocuk dediğimiz zaman kastedilen bu dönemin çocuklarıdır.

Uyumluluk ne kadar normal ise geçici nitelikteki uyumsuzluğu da o kadar normal karşılamak gerekir. Çünkü uyumlu çocuk diye nitelendirilen çocuklar bile çoğu kez söz dinlemezlik ederler, konulan kurallara uymazlar. Piaget’in araştırmalarından beri bilmekteyiz ki, bu dönem çocukları konuşma yeteneğine sahip olmakla birlikte başkalarıyla gerçek anlamda iletişim kuramazlar, çünkü çocuk, birisiyle konuşurken karşısındakinin bakış açısını önceden takınabilmek ve karşısındakinin kendi söylediklerine ne cevap vereceğini tahmin edebilmekte güçlük çeker ve bu yetersizlik 7-8 yaşlarına kadar devam eder. Piaget çocukluğun bu evresindeki iletişim biçimini, Ben-merkezci (egosantrik) diye adlandırmıştır. Bu nedenle okul öncesi çağıdaki konuşmayı öğrenmiş olan çocuk, bazı durumlarda ne yapması gerektiğini bildiği halde neden öyle davranması gerektiğini, ana-babası kendisine açıklamış olsa bile anlayamayacağı için beklenen davranışta bulunmayabilir. Başka deyişle, çocukların kendilerine uymaları gerektiği söylenen davranışlara neden uymaları gerektiğini anlamaları çoğu kez olanaksızdır, çünkü kendileriyle iletişime geçen başkalarının bakış açısını takınamazlar. Peki, şiddet aracılığıyla terbiye

* Prof. Dr., İ.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü

edilmeyen çocuklar nasıl olup da yine de çoğu kez kendilerinden beklenen davranışta bulunabiliyorlar ? Çocukların davranışlarını anlamak için bu sorunun cevaplandırılması gerekmektedir. Sorunun cevabını gerekçelendirmeye girişmeden önce şimdiden verelim: Çocuklar kendilerinden beklenen davranışların doğruluğu üzerine ileri sürülen nedenleri anlamasalar bile sırf ana-babaya güvendikleri için onların söylediklerinin doğruluğuna inanmışsalar uyumlu davranırlar. Yalnız ana-babanın beklentileri çocuk açısından bazen o kadar gereksiz olabilir ki çocuğun bunlara direniş göstermesi olağan karşılanabilir. Örneğin komşu çocuklarıyla iyi anlaşan ve onlarla oynamak isteyen çocuk, annesiyle birlikte evde oturmaktan sıkılmaktadır. Annesi ise ev işleri olduğu için çocuğu komşulara ya da dışarı bırakmaz. Bu nedenle çocuk buna tepki gösterir, kapıları çarpıp kendini odaya kapatır, söz dinlemezlik eder. Görüldüğü gibi özgürlükçü bir ortamda çocuğun davranışını yalnızca ana-baba belirlemez, çocuğun kendisi de davranışını belirleyebilir. Ebeveyn ve çocuk karşılıklı eylem içindedir. Buna uygun olarak çocuğun davranışını önce ana-babanın çocuk üzerindeki (olumlu veya olumsuz) etkisi, sonra da çocuğun ebeveynin koyduğu kurallara tepkisi açısından ayrı başlıklarda inceleyeceğim. Daha sonra ise etki-tepki sorununu barışçı yöntemlerle çözmek için çocuğun uyumu açısından ceza, ödül ve sevgi kavramlarının ne anlama geldiğini irdeleyip, sorunla ilgili başka görüşleri de tartışmaya açacağım.

1. Ana-Babanın Çocuğun Davranışı Üzerindeki Etkinliği

Çocuklar bir şey yapmak için şiddetli bir arzuya kapıldıklarında onları onu yapmamaya mantıksal biçimde ikna etmek çoğu kez olanaksızdır. Bu durumda çocuğu duygusal biçimde "ikna" etmekten başka çare kalmaz. Duygusal tepki etkilidir, çünkü çocuk ana-babasının sevgisinden geçici de olsa mahrum bırakılacağı endişesiyle davranışını değiştirir. Bağırarak, duygusal tepkinin aşırı biçimidir ve genellikle çocuğun üzerinde olumsuz etki yapar; uyumlu davranışın benimsenmesini sağlamaz, ancak uyumsuz davranışın hızla sona erdirilmesi için son çare olabilir. Yalnız çocuklar, her zaman arzularına hakim olmadıklarında ana-babanın sözlerine aldırmandan arzularının gerçekleşmesinde diretebilirler de. Bu durumda başka bir yol da çocuğun dikkatini başka konu veya nesnelere yöneltip arzusunun örtbas edilerek unutulmasını sağlamak, ya da onu fiziki olarak engellemektir. Çocuğa bağırarak ve onun korkuya kapılmasına neden olmak yerine çocuğun yapmak

istediği şeyden fiziksel olarak engellenmesi ağlamasına neden olsa bile tercihe sayandır. Örneğin, ağabeyi gibi iki tekerlekli bisiklete binmek isteyen ama bunu daha tek başına yapamayacak kadar küçük olan çocuk, izin verilmemesine karşın bunda diretir ve ağabeyinin bisikleti kendisine verilmeyince ağlamaya başlar. Bu engelleme örneğinde ağlayan çocuğun dikkatini başka yere çekerek oyalamak işe yarayabilir.

Çocuk yanlış bir davranışta bulunduğu bu davranışını düzeltmek için neden öyle davrandığını kendisinden öğrenmek ve onun duygularına hitap edici ve doğru davranışa yönlendirici bir karşı neden göstererek inandırmaya çalışmak uyumsuzluğunu gidermekte etkili olabilir. Eğer çocuk uyumsuz davranışının nedenini açıklayabiliyorsa yanlış düşüncesini düzeltmek kolaylaşır. Örneğin saçını çektiği için arkadaşına tokat atan bir kız, davranışının haksızlığını anlayamaz, çünkü arkadaşı ilk önce onun canını yakmıştır. Buna karşılık annesi kızının acıma duygusuna seslenerek onun üzülerek yanlışını kabul etmesini sağlar: Kavga ettiği çocuk kendisinden küçüktü ve başına kötü bir şey gelmemeliydi. Görüldüğü gibi çocukta acıma duygusu uyandırılarak ona söz dinletilebilir. Ancak bu özel ilişki her durum için geçerli değildir. Genel ilke, -söylenenleri tamamen kavramasa bile- çocuğun aklına hitap etmektir.

Diğer yandan çocuk uyumsuz davranışının nedenini de her zaman açıklayamaz. Söz konusu yaşlardaki çocuklar başkalarıyla çoğu kez gerçek anlamda diyalog kuramazlar ve ne kendi düşüncelerini başkalarına iletebilir ne de başkalarının ne düşündüğünü anlayabilirler. Çocuğun konuşması onun düşüncelerini başkalarına aktaramaz ve yalnızca eylemlerini kuvvetlendirme işlevini görür. (Bkz. Piaget 1952, s. 16 vd.) Dolayısıyla çocuk çoğu kez neden uyumsuz davrandığını açıklayamaz. Bu durumda ana veya baba çocuğa sorular sorarak bunun nedenini araştırabilir.

Çocuğun ana-babanın koyduğu kurallara uyma eğilimi düşükse, konulan sınırlamalar onu tedirgin ediyorsa yapılacak en iyi şey, mümkün olduğunca kural koymaktan kaçınmaktır. Çünkü kurallar ve yaptırımları çocuğun özerklik arayışını köstekler ve çocuk kural ihlâli dolayısıyla verilen cezaları sevgisizlik olarak yorumlayabilir. Yalnız, eğer kurallar sıkı biçimde uygulanmazsa ve tedrici biçimde çocuğun eğilimleri göz önüne alınarak kurallar kendisine öğretilirse çocukta tedirginlik yaratmaz. Bu nedenle ana-baba sabırlı davranmak zorundadır. Bir annenin özeleştirisi bu bakımdan çok aydınlatıcıdır:

“Beklentilerin neler olduğunu ve neden olduğunu öğrenmekte güçlük çekiyor. Çünkü çok fazla beklentimiz oluyor. Mesela yemek yemesini hemen istiyoruz. Belli ki beklesek kendisi yiyecek ama biz sabredemiyoruz. Yani aslında biz hatalı davranabiliyoruz; en nihayetinde beş yaşında bir çocuğun her şeyi anında anlamasını ve uygulamasını beklemek çok da mantıklı değil. Bu çocukta sinire neden oluyor, bu sefer işi inada bindiriyor...”

Çocuğun düşünce yetisi yaşı ilerledikçe geliştiğinden küçük yaşta akılcı davranışın benimsetilmesi zaman alıcı bir uğraştır. Buna karşın fiziksel şiddet ve korku uyandırıcı girişimler vicdani gelişmeye olanak vermediğinden çocukta akıl-duygu işbirliğinin oluşmasına olanak veren her türlü rasyonellik kazanımı, vicdan oluşumunun tek kaynağıdır. Böylece birinci durumda çocuğu korku yönlendirirken ikincisinde suçluluk duygusu uyumsuz davranışı içten engeller.

Çocukların uymaları gereken kuralları sosyal ve teknik kurallar diye ikiye ayırabiliriz. Sosyal kurallar ahlâki nitelikte olup herkesin çıkarına olanı dile getirirler. Teknik kurallar ise çocuk için madden faydalı olan her neyse ona en kısa yoldan ulaşmaya olanak veren kurallardır. Sosyal kuralların nedenlerini anlamak çocuk için güçtür ancak teknik kuralları daha kolay benimseyebilir. Bu nedenle çocuğun teknik kuralları öğrenebilmesi ve uygulayabilmesi için onların faydasını ve onlara uymadığında da zararını bilmesi yararlı olur. Örneğin çocuğa kahvaltı etmezse hasta olabileceği, büyümeyeceği, kahvaltı ederse büyüyüp daha güçlü olacağı anlatılabilir. Böylece çocuğa kurala uymanın faydaları uymamanın ise zararları anlatılıp ikna edilirse kurala uymakta direnişi azaltılır.

Çocuklar üzerinde genel geçer olan önermeler kurulamayacağı şimdiye dek söylenenlerden anlaşılmaktadır. Özellikle teknik kurallarda her zaman önce çocuklara kurala neden uyması gerektiği anlatarak ikna etmek daha kolaydır. Çocuk ya kuralın faydasını anladığı, ya da ana-babasının sözünün doğruluğuna güvendiği için kurala geçici de olsa uyum gösterir. Başka deyişle bazen çocuk uyumlu davranması için kendisine gösterilen gerekçeleri değerlendirmesi sonucunda değil ana-babasının söylediklerinin doğruluğuna inandığı için doğru davranış konusunda ikna olur. Bir önceki örneğin tersine başka bir örnekte “süt içmezsen büyüyemezsin” demek çocuk için bir şey ifade etmiyordu. Çocuk için büyümek önemli değildi, ancak babası büyümenin önemli bir şey olduğunu söyleyince o da babasının sözüne güvenerek sütü içmişti. Diğer yandan 5 yaşında olan bu kız çocuğu bazen ne yapması gerektiğini bildiği halde tam

tersini yapabiliyor örneğin kül tablasını sehpanın üzerinden yere atıyordu. Her iki durum da anlayışla karşılanmalıdır. Burada yapılacak ilk şey fiziki engelleme, yani kül tablalarını ortadan kaldırmak olacaktır. Çocuk bazı kuralları ikna aracılığıyla benimserken bazılarını da uymayabilir. Çocukların her zaman beklentilerimize uygun davranmasını bekleyemeyiz, çünkü zihinsel gelişmeleri tamamlanmamıştır. Onlara devamlı olarak yanlış davranışları gösterilip konuşarak uyarılarak (veya engellenerek) doğru davranış yaptırım uygulamadan zaman akışı içinde öğretilir. Buna karşılık çocuğa doğru davranışı yanlışlarını göstererek öğretmek yerine baskı ve ceza aracılığıyla zorla kabul ettirmek onun bu davranışı içten benimsemesini ve kendi kendisini kontrol etmesini engeller, uyum sorunları yaratır. Çocuğun gerekseme ve taleplerine hoşgörü göstermek gerekir, aksi takdirde tedirginliğe kapılarak ters tepkide bulunabilir. Önemli olan yalnızca çocuğun uyumlu davranması değil aynı zamanda yaşantısından hoşnut olmasıdır. Bu da çevresiyle barışıklık içinde bulunmasını gerektirir. Eğer çocuğa ceza verilirse barış bozulur. Bununla birlikte, olmazsa olmaz niteliğindeki davranış beklentilerinde hoşgörü sınırları dar olacağından çocuğun sağlığı veya güvenliği açısından davranışına müdahale edilerek davranışın hemen düzeltilmesi gerekebilir. Bu açıdan bakıldığında çocuğa hangi davranış kuralına uymanın önemli hangisine uymanın ise daha az önemli olduğunun bilincine vardırılması gerekir.

Ana-baba'nın çocuğa tanınan özgürlük ile onun eylemlerine konulan sınırlandırmalar arasında denge gözetmesi çocuğun, özgürlük ile kural arasındaki çelişkiyle baş etmesine yardımcı olur. Şöyle ki, aşırı sınırlandırma, çocuğun özerkliğini geliştirmesine engel olur, onu kuralsız ve denetimsiz bırakmak ise kendisine ve başkalarına zarar vermesine fırsat verir.

Bağımlılığın ağır bastığı durumda çocuk inisiyatif ve yaratıcılığını geliştirmekte güçlük çeker. Aşırı uyguculuğa kayabilir. Ancak bunun tersi de olabilir: Ana-babanın koyduğu sınırlar dar olduğunda veya kesin çizilmediğinde, çocuk konulan sınırları aşar ve sorun baş gösterir. Çocuk bilinçli olarak izin verilmeyen davranışta bulunduğu ve eyleminde direnme eğiliminde olduğunda sakıncasız durumlarda olayı görmezlikten gelmek ve konulan sınırların uygunluğu üzerinde yeniden düşünmek doğru olur. Bilinçli uyumsuzluk durumunda çocuk istediğini yapabilmek için yaptırımı da göze almış demektir. Bu nedenle onu uyumlu davranışa sokmak için şiddet kullanmak ya da korkutmak yerine kuralı uygulamak için uyuma hazır bir

zamanını beklemek daha iyi bir seçenektir. Şiddet uygulamak, sakıncaları bir yana bırakılsa bile çocuğun kuralı benimsemesini de sağlamaz. Çünkü kural ihlâlinden dolayı şiddet gören çocuk, yaptırımın biçimi yanlış olduğu için kuralı da –doğru olsa bile- yanlış bulacak ve benimsemeyecektir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki bağımlılık sorunu açısından önemli olan yalnızca çocuğun eylemlerinin nasıl sınırlandırıldığı değil, aynı zamanda onun bu sınırlamaları ne kadar benimsediğidir. Eylemlerinin sınırlandırılmasını içten onaylayan yani kuralları içselleştirmiş olan bir çocuğun özgürlüğü pek de kısıtlanmış sayılmaz, çünkü bu durumda kendisinden beklenenleri kendi isteği ile yapmaktadır. Başka deyişle, eylem alanının sınırlandırılmış olduğunu bilmekte ve (önemli) başkalarının bu sınırları koymakta haklı olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle sorunu özgürlük-özgürsüzlük ikilemine indirgemek de yeterli olmaz. Çocuğun eylem alanını onun onayını alarak sınırlandırmak aynı zamanda ona eylem serbestisi vermek anlamına gelir. Çünkü eğer onun eylem alanından sınırlar kaldırılırsa ana-babanın da çocuğa karşı eylem alanının sınırları kalmaz ve her iki taraf birbirlerinin eylemlerine devamlı müdahale edebilirler. Bu durumda eğer ana- baba otoriter eğilimli ise vesayet altına alınan çocuktur ve özgürlük açısından zararlı çıkar.

Çocuğu otoriter biçimde terbiye etmek yerine sınırlamalar üzerinde kendisinin de onayını almak ve onunla birlikte -onun gereksemelerini de dikkate alarak- kural koymak özgürlük-kural çelişkisiyle baş etmesini kolaylaştırır. Çocuğun gerekseme ve talepleri göz önünde bulundurularak sınırlamalar konulduğunda çocuğun kurallara uyması daha kolaylaşır. Olmazsa olmaz niteliğindeki (kesin zorunlu) sınırlamaların dışında kalan kurallarda çocuğun vereceği tepkiyi de dikkate almak gereksiz yere uyumsuz davranış üretmesini engeller. Bu konuda 5 yaşındaki bir çocuğun babası şöyle demiştir:

“(...)Bizim dönemimizde ne yapardık ? Hiç sorulmadan konuşmazdık, bilgimizi beyan etmezdik, büyüklerin verdiği doğrulara sorgulamadan katılırdık. Biz daha farklı yapıyoruz, her şeyi konuşuyoruz bebekliğinden beri. Beraber düşünüyoruz, beraber karar veriyoruz. Hep gerçekleri söylüyoruz, aile içinde demokratik bir oy hakkı var ...”

Kendisiyle ilgili kararlarda söz hakkına sahip olan bu çocuk, genelde beklentilerin çoğunu yerine getirmekteydi.

Çocuğun uyum sorunlarını çözebilmek için en kestirme yol, ebeveynlerin önce kendi beklentilerini çocuğun eğilim ve gereksemelerine uydurmasıdır. Bu durumda, çocuğun eylemlerini sınırlayıcı kurallar getirirken bunların çocuğun gereksemeleriyle bağdaşıp bağdaşmadığı ve bununla ilgili sorunların nasıl aşılabileceği önem kazanır. Ancak çoğu kez sınırlamayı uygulamadan, ne gibi sorunlar yaratacağını bilemeyiz. Bu durumda sorunları, uygulamadan sonra çözmekten başka çare kalmaz. Çocuğun ana-babasının isteklerini elinde olmadan yerine getiremediği için cezalandırılması onda ana-babaya karşı güvensizlik yaratır. Bu nedenle çocuğun ana-babanın koyduğu kurallara uyum gösterebilmesi, ana-babanın da çocuğun gereksinmelerine anlayış ve hoşgörü göstermesine bağlıdır. Şöyle ki, özellikle olmazsa olmaz niteliğinde olmayan sıradan kuralların çocuğa dayatılması ve bunlar yüzünden yaptırım uygulanması ana-baba ve çocuk arasında gereksiz sürtüşmelere neden olup her iki taraf için de hoşnutsuzluk yaratır. Yaptırımla desteklenen kurallar çocuğun eylem özgürlüğünü kısıtladığından direnişe neden olur. Direnişi kırmak yerine bazen kuraldan vazgeçmek yeğlenirse boş yere çatışma çıkması önlenir. Bu nedenle ebeveynlerin çocuktan neyi bekleyebileceklerini anlamaları önemlidir. Bu konuda bir ebeveyn şöyle demektedir:

“Genellikle benim ondan beklediğim davranış çerçevesinde davranmıyor (...) Sanırım kendi istekleri doğrultusunda davranarak kendini daha özgür hissediyor (...) Bence yanlış olan yöntem, çocuğun sorunlarını ve nedenlerini dinlemeden çocuğu baskı altında tutmak, ona kurallar koymak ve açıklama yapmadan neyi ne zaman yapması gerektiğini emir verir gibi söylemektir (...) Çünkü çocuk kendini belli kurallar çerçevesinde yaşamak zorunda hissederse buna tepki verir. Sizin yapmasını istediğiniz hiçbir şeyi yapmaz hatta kızacağınızı düşündüğü şeyleri yapmaya kalkabilir.”

Konuşmacı mülâkatın başka bir yerinde çocuğuna uyumlu davranış benimsetmekte hiçbir zaman güçlük çekmediğini belirtmiştir. Bu söz yukarıdaki alıntının ilk tümcesi ile çelişir gibi görünmektense de, konuşmacının sözleri çelişkiden arındırıldığında, beklentileri çocuğun gereksinmelerine uydurmak için çaba sarf edildiğinde onun uyumlu davranmasının sorun olmaktan çıkacağı anlamına gelmektedir.

Çocuğun nasıl davranacağı konusunda kendisi için önemli olan aile büyükleri ve özellikle ana-baba arasında uzlaşma yoksa ve davranışları biri tarafından doğru diğer biri tarafından ise yanlış bulunuyor ve dolayısıyla biri

davranışından dolayı onu uyarırken diğeri uyarılmıyorsa çocuk nasıl davranması gerektiği konusunda kuşkuya düşer. Bir davranışın doğruluğu veya yanlışlığı konusunda önemli başkaları uzlaşma içindeyseler çocuk onun doğruluğuna (yanlışlığına) daha çabuk inanır ve direniş için de kimseden destek bulmaz. Yalnız kuşkusuz kişilerin uzlaşma içinde olması davranışın doğruluğunu (yanlışlığını) kanıtlamaz. Kısacası çocuğun nasıl davranması gerektiği konusunda uzlaşma içinde olan bir aile her zaman uzlaşma içinde olmayan bir aileden daha etkilidir. Çünkü birbiriyle çelişkili beklentiler, beklentilerin çocuk üzerindeki etkinliğini azaltır. Çelişkili beklentiler, çocuğu davranışının doğruluğu (yanlışlığı) konusunda belirsizliğe sürükler. Eyleminin yanlış olduğunun bilincine varamaz, çünkü ana-babasının doğruyu söylediği ve bildiğinden emin değildir. Bütün bu söylenenler kararsız davranış için de geçerlidir. Aile içinde davranış beklentileri konusunda uzlaşma olduğunda hem çocuk aynı doğrultuda sıkça uyarılmış olur, hem de değişik kişilerin birbirinden farklı davranış beklentileri arasındaki çelişkilerle baş etmek zorunda kalmaz. Çünkü değişik kişilerin belli bir konudaki beklentilerini aralarındaki çelişkilerden soyutlayıp genelleştirmek çocuk için –düşünsel çaba gerektirdiğinden- güçlük yaratır. Aile içinde ve yakın çevresindeki kişiler arasında davranış beklentileri açısından uzlaşma ise çocuğu bu zorluklardan kurtarır.

2. Davranış Kurallarına Tepki

Ne yapması gerektiği konusunda çocuğun kendi istekleriyle ana-babasının talepleri çeliştiğinde direniş eğilimi ortaya çıkar. Yaşı küçüldükçe çocuklar uzlaşmaya ve ikna olmaya daha az yatkın olduklarından uzlaşmazlık olasılığı büyür. Örneğin dört yaşındaki bir çocuktan kendi iyiliği için olsa bile (gezmeğe son verip eve girmek gibi) hoşuna gitmeyen taleplerde bulunulması onda tepki yaratabilir. Çocuğun kendisi için neyin iyi olduğunu bilemeyişi direnişini artırır.

Çocuklar ana-babanın beklentilerine ters düşen kendi isteklerini gerçekleştirmek için söz dinlemiş gibi görünüp gizlice kural ihlâlinde bulunabilirler. Bunun en kolay yolu ise yalan söylemektir. Diğer yandan yalan söylememek gibi temel ahlâki kurallar çocuğa küçük yaşta öğretilmezse, yetişkin olarak dürüst davranmakta güçlük çeker, sorunlarla karşılaşır. Bu nedenle temel ahlâki kuralların ihlâli, çocuğa eyleminin son derece yanlış

olduğu yeniden anlatılmadan geçiştirilemez. Buna karşılık büyüklerin, çocuğun yalan söylemesine uygun bir ortam bulmasını engellemeleri de yalana karşı etkili bir önlemdir. Örneğin çocuk teyzesinden bir şey istemiş, teyzesi de çocuğun isteğini yerine getirmeden önce “Annene soralım” dediği zaman çocuk, “Ben sordum izin verdi “ demiştir. Teyze, çocuğa soracağı yerde annesine izin verip vermediğini sorsaydı çocuğun gereksiz yere yalan söylemesi engellenmiş olurdu. Yalan söylemek çocuğun bağımsızlık arayışının bir göstergesi olarak da yorumlanabilir. Ancak çocuk isteklerini kolayca kabul ettirmenin bir yolu olarak yalan söylemeye alışırsa ahlâki gelişimi kösteklenir. Kendi çıkarlarını güderken başkalarının da çıkarlarını gözetmesi gerektiği bilinci gelişemez.

Kendilerine serbesti verildiğinde özerklik arayışında olan çocuklar emirden hoşlanmazlar. Buna karşılık çocuğun özgürlüğü ebeveynin iradesi doğrultusunda gereksiz yere kısıtlandığında yaratıcı faaliyetler için uygun bir ortam bulamaz. Çünkü yaratıcılık kaynağını özgür iradeden alır. Çocuk için özgürlük, başkalarının yardımı veya izni olmaksızın isteklerini gerçekleştirmek anlamına gelir. Bunun karşısında ise ana-babanın talepleri doğrultusundaki sınırlandırmalar veya zorunluluklar yer alır. Çocuk istediği şeyleri ancak belli sınırlamalar çerçevesinde elde edebilir. Başka deyişle onun özgürlüğü, başkalarının iradesi ve kendisi için varolan eylem olanaklarıyla sınırlandırılmıştır. Çocuğun özgürlük arayışında olması ebeveynin ona eylem serbestisi bırakma eğilimi ile yakından ilintilidir. Çocuğuna özgürlük tanımak istemeyen ebeveynlerin çocukları da bu arayış içinde olmaz. Özgürlük gerekmesi ana-babanın özgürlüğe karşı tutumuyla azalır veya artar. Katı kurallar koyup bunu sert yaptırımlarla uygulayan ana-babalar çocuklarına özgürlük ve yaratıcılık alanı bırakmamış olurlar. Bu durumda çocuğun içindeki özgürlük ve yaratıcılık duygusu köreltilmiş olur. Şöyle ki, bir çocuk kural dışına çıkmanın sonuçlarını merak ettiği ve bu merakını gidermekten hoşlandığı için de kuralları ihlâl edebilir. Başka deyişle çocuk kendisini bir deneme yanılma süreci içine sokmakta ve kuralların etkisini veya onlara uymanın neden gerekli olduğunu madden test etmektedir. Bu süreçte çocuk anne babanın tepki ve tutumunu da sınamakta ve denemektedir. Bu da bilinmeyeni araştırmaya yönelik bir adım olarak görülebilir. Yalnız, çocuğun kural dışına çıkmaktan ya da bilinmeyene yönelik girişimlerden zevk alabilmesi, kural ihlâli yüzünden korkutucu bir ceza beklentisinde olmamasıyla yakından ilintilidir. Çocuğun düzenli yaşamaya yönlendirilmesi rahatını ve keyfini biraz kaçıtır ve bu yüzden de düzene uymamak için başlangıçta direniş gösterir. Örneğin yuva ortamı daha

resmi olduğu için düzen orada kendisini daha çok çocuğa dayatır. Bu ise çocukların yuvaya gitmekte başlangıçta büyük direniş göstermelerinin önemli nedenlerinden biridir. Düzene alıştıktan sonra sorun ortadan kalkar. Ancak kreşe gitmemekte sonuna kadar direnen çocukları aşırı zorlamamak ve mümkünse oraya göndermemek daha iyi bir seçenektir. Çocuğun mutlaka ceza yöntemleriyle gururunu kırmak gerekmez. Onun gerekseme ve tercihlerine (mümkünse) uyum sağlamakla birçok sorun aşılabilir. Örneğin çocuk kahvaltılarını yemek masasında değil de odasında veya televizyonun karşısında yapmak istediğinde, mutlaka sofrada yemesi konusunda aşırı ısrarcı olmak olumsuz sonuçlara yol açabilir. Çünkü çocuğun direnişine karşın ana-baba dediklerini ceza aracılığıyla kabul ettirirlerse bunun çocuk üzerinde aşırı uygucu karakter öğelerinin oluşması, insiyatifin törpülenmesi gibi etkileri olabilir.

Yalnız, ana-babasının isteklerinden önce her zaman kendi dediğini yaptırmak isteyen yani insiyatifi ele geçiren çocuklar da vardır. Böyle bir çocuk aile dışı ilişkilerde başkalarını düşünmeden onları rahatsız edecek davranışlarda bulunduğunda ana-baba için çeşitli seçenekler söz konusudur: Birincisi, çocuğun bütün yaptıklarını eleştirisiz biçimde hoşgörüyüyle karşılamak, ikincisi ceza aracılığıyla toplum kurallarına uymasını sağlamak. Başka bir seçenek de çocuğun yanlışlarını göstererek her isteğini yerine getirmemektir. Bu zaten bencil çocuklarda ceza yerine geçer. Çocuk merkezci ailede birinci seçenek önceliklidir. Çalışan ana-baba durumunda bu seçenek için kabul edilebilir gerekçeler ileri sürülebilir. Örneğin bir çocuk annesi bu konuda şöyle der:

“Sizde çocuk merkezli dediler (...) Yani şimdi bizde hiçbir zaman baskıcı bir anne-baba durumu olmadı (...) İlla bizim değerlerimize bağlı kalacak değil. Özgür olsun, rahat olsun, istediği yerde derdini anlatabilsin. Çünkü bu çocuklar 2 yaşından itibaren kreşlerde büyümek zorunda olan çocuklar ya da bakıcıyla büyümek zorunda olan çocuklar. Eğer biz onları baskılırsak ve bize yapışık, bitişik hale getirirsek onları koruyamayız, onlar da kendilerini koruyamazlar (...)

Başka deyişle söz konusu çocuğun erkenden kendi ayağı üzerinde durabilmesini yani bağımsız hareket edebilmesini sağlamak için ana-baba ona görelilik olarak daha çok “kendi istediğini yapma” özgürlüğünü tanımıştır.

Bazı ebeveynler yeni kuşak çocukların daha çok özgürlüğüne düşkün olduklarını ve buyruk altına girmeye daha çok tepki gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Oysa özgürlük arayışı özgürlükçü bir kültürün varlığıyla ilintilidir. Çocuğun içinde bulunduğu kültürel bağlam, onun kendi kararını kendisinin vermesine ne kadar olanak verirse çocuk o kadar çok özgürlük arayışında olacaktır. Aslında çocukta özerkliğin, yani kendi kendisini idare etme yeteneği ile insiyatifin gelişmesi için, onun özgürce karar alabilmesi ve başkalarının kararlarını da eleştirebilmesi gerekir. Diğer yandan çocuğun bir deneme yanılma süreci içinde karar vermesi kendisini çeşitli risklerle karşı karşıya bırakabilir. Başka deyişle, önemli başkalarının uyarılarını dinlememek istemesi kendisi için tehlike yaratabilir. Okul öncesi dönem çocuklar kendi başına karar vermek için yeterli bilgi ve deneyime sahip olmadıklarından gereğinden fazla özerklik onlar için zararlı olabilir. Ana-baba'nın deneyimlerinin çocuğun deneyimlerinden daha önce edinilmiş olduğu düşünülecek olursa özerklik doğrultusunda bir çocuk terbiyesi fazla abartılamaz. Bütün bunlara karşın çocuk, bazı olmazsa olmaz koşullar altında ve özellikle risklerin sınırlandırılmasıyla oluşan çerçeve içinde yine de kendi başına kararlar almaya özendirilebilir. Çocuğun, genel davranış beklentilerini kendine göre yorumlayan, eğip büken ama yine de onları yok saymayan kararlar alabilmesi, kendisi ile Öteki arasındaki etkileşimde dengeyi tutturmasını sağlar ve özgür kişilik oluşumuna olanak verir. Soruna anne-çocuk ilişkisi bağlamında bakıldığında çocuğun her zaman bir çelişkiyle baş etmek zorunda kaldığı görülür: Anne sevgisi bir yandan onu mutlu ederken bağımlılık yaratır. Bağımsızlık ise çocuğa özgürlük kazandırır. Çocuk bu çelişkiyle bir arada yaşamak zorundadır, çünkü en büyük mutluluğu hem anne sevgisi, hem de özgürlük ile kazanır. Dolayısıyla sosyal çevreye bağlılık içinde özgürce davranabilmelidir.

Çocuklar isteklerinde sınır tanımazlar ve bilmeden kendilerine zararlı olabilecek isteklerde de bulunabilirler. Ana-babasının sevgisiyle mutluluk duyan bir çocuk onların kendisinin iyiliğini istediklerini sezerek genellikle eylemlerini sınırlandırıcı kurallara karşı çıkmaz. Ancak, isteklerinin aşırı veya gereksiz yere sınırlanması çocuğu bıktırır ve içinde her tür sınırlamaya karşı bir tepki yaratabilir. Diğer yandan çocuklar bir deneme yanılma süreci içinde kuralları benimsemeyi yeğleyebilirler. Bu durumda çocuk bir kurala uymanın faydasını ya da ona uymamanın zararını görerek öğrenir ve genelde yaşam deneyimi sonucunda öğrenilen kuralları benimsemek daha kolaydır.

Kurallar esnek tutularak çocuğa bir özgürlük alanı bırakılırsa onun inisiyatif geliştirmesi engellenmediği gibi kuralları benimsemesi de kolaylaşır, çünkü esnek kural uygulamasıyla çocuk kendi gereksemelerini çevrenin beklentileriyle bağdaştırmak olanağını bulmuştur. Çocuğun kişiliğini geliştirebilmesi, ana-babanın beklentilerinin onu çok bağlamamasıyla ilintilidir ve başkalarından farklı bir varlık olarak kendi tercih ve isteklerini gerçekleştirme sürecinde ana-baba yalnızca yol gösterici olabilir. Böylece küçük çocuklar belli durumlarda nasıl davranacaklarını önce öğrendikten sonra öğrendiklerinden daha farklı davranabilirler. Çünkü esnek kural uygulamasında beklentilerin çocuğu ne kadar bağlayacağı duruma uygun bir ölçüde kendisine bırakılmıştır.

Ancak çocuk tamamen kuralsız ve keyfi olarak davranırsa yükümlülük ve sorumluluk altında bulunduğunun bilincine varamaz ve düzenli yaşama ayak uydurmakta güçlük çeker. Örneğin ana-babası çalıştığı için beş yaşına kadar anneanne ve babaanne tarafından bakılan ve evde her zaman istediğini yapmasına izin verilen bir çocuk anaokuluna başlayınca, okul içerisinde belli kuralların olması onu mutsuz etmiş ve okula gitmek istememişti, çünkü ders programına uymadığı için yapmak istediği faaliyetleri hemen yapamamış ve ders programı gereğince yapmak istemediği faaliyetleri de yapmak zorunda bırakılmıştı.

Çocuğun bağımsızlık arayışı yalnızca görünüşte uyumsuzluk yaratır. Onun başkalarından farklı olan kişilik öğesini (bireyselliğini) geliştirebilmesi için bazen kural dışına çıkabilir. Ancak istisnalar kaideyi bozmaz. Bağımsızlık bilinçli olarak her kuralın ihlâli değil beklentileri çocuğun kendisine özgü bir biçimde yorumlaması sonucunda gerçekleşir; yani başkalarıyla uyumlu olmak görüntüsünden vazgeçmeyi gerektirmez. Oysa çocuk inat yüzünden sırf karşı çıkmak için söz dinlemezse bu durumda bağımsızlık değil bencillik söz konusudur. Bu konuda bir çocuk babası şöyle der:

“(...) bizim çocuğumuzda diğer çocuklara göre galiba daha fazla bağımsız davranma isteği var. Bir taraftan bu kişiliğini öldürmemek gerektiğini biliyoruz, ama diğer taraftan da bunun daha fazla artıp inatçı, söz dinlemez bir kişiliğe dönüşmesinden korkuyoruz.”

Konuşmacıya göre bağımsızlık, çocuğun kendi istediği eylemde bulunmasıydı ve genellikle çocuk kendi eylemiyle babasının istekleri çeliştiğinde bunu bağımsızlığına bir müdahale olarak görmekte ve direniş göstermekteydi.

3. Suç ve Ceza

Kural ihlâli yapan çocukla konuşarak onun yanlışlarını açıklayıp davranışını düzeltmek mümkündür. Burada çocuk bir deneme yanılma sürecine tabi tutulmakta ve kurala uygun davranmasını tedrici olarak öğrenmesi sağlanmaktadır. Buna karşılık ceza korkusuyla kurallara uyan çocuk, kurala uyması için cezadan başka bir neden göremediğinde, kendi isteğiyle değil baskı algılamasıyla uyum göstermiştir. Ancak bu onun özgürlük duygusunu zedeler. Diğer yandan okul öncesi çocuğun zihinsel gelişmesi tamamlanmadığından her zaman doğru davranması beklenemez, bu nedenle çoğu kez cezayı hak etmemiştir. Çocuğun, yerine getirmekte güçlük çektiği beklentileri karşılayamadığı için cezalandırılması, kendisinde ana-babanın denetimine karşı güvensizlik ve tepki yaratır. Bu konuda beş yaşında bir çocuk annesi şöyle der:

“Yemek yemediğinde, uyumakta direndiğinde kızıyorum. Aslında yapmamam lazım, çünkü azar işitmek zoruna gidiyor, ‘ben size bağıryor muyum ?’ diyor. Şu ana kadar yalnızca bir kere dövdüm, iki buçuk yaşlarındaydı, neden beni dövdün diye o kadar çok ağladı ki, bir daha asla el kaldırmadım ve dövmedim. Açıkçası o yaştaki bir çocuğun canı yandığı için değil de dayak yemek zoruna gittiği için ağlaması beni çok etkiledi (...) Bağırmamız bile zoruna gidiyor, ama bazen bağıryoruz yine de.”

Dövmek ve bağırma ana-babanın sinirlerini boşaltmasından başka işe yaramaz. Bazen çocuklar zarar verici eylemlerde bulunurlar bu durumda eğer çocuk konuşarak ikna edilemiyorsa yaptırıma başvurmadan önce zararlı eylemin fiziki olarak engellenmesi ve çocukla tekrar konuşulması yararlı olur. Şöyle ki, sakıncalı veya tehlike yaratıcı davranışlar gibi olmazsa olmaz niteliğindeki davranışlardaki uyumsuzluk, fiziki engelleme aracılığıyla giderilebilir. Engelleme başarısız kalırsa şiddet içermeyen ceza son çaredir. Şiddet içeren ceza ise çocuğun özgürlük duygusunu tahrip edici etkiler yapar. Kendisine şiddet uygulanan çocuk, özgüven kazanamayacağından insiyatif geliştiremez ve kuraldan sapmasının korkutucu sonuçları onu aşırı uyguculuğa, ya da

saldırganlığa yönlendirir. Buna karşılık ana-babasının hoşgörüsüne sığınabileceğini düşünen çocuk, hata yapıp uyumsuz davranmaktan korkmayıp özgürce davranabilir. Burada önemli olan, ne kadar çok sınırlandırma konulduğu değil, sınırlandırmaların ne kadar esnekliğe sahip olduğudur. Esneklik, itaatsizlik durumunda ebeveynin çocuğa şiddet ve tehdit hariç farklı biçimlerde tepki vermesi anlamına gelir. Burada çocuğa yanlışlarını gösterme ve bazen de onları görmezlikten gelme gibi değişik seçenekler söz konusudur. Okul öncesi dönem çocuğun ana-babanın koyduğu kurallara her zaman uyması beklenemez. Çocuğa davranış beklentilerini az çok benimsetmek için onu büyük bir sabırla denetlemek ve uyararak, esneklik kavramının içeriğine girer. Bazı davranış kurallarına uymak çocuğa zor gelebilir ve yaptırım yüzünden keyfi kaçır. Bu durumda eğer beklentileri yerine getirmemenin önemli sakıncaları yoksa ana-babanın kendi taleplerinde her zaman ısrarcı olmamaları yine esnek davranmak anlamına gelir. Önemli olmayan beklentilerin karşılanması için yaptırım uygulamak, çocukta kendisinin gereksiz yere cezalandırıldığı kanısını da uyandırabilir.

Esnek davranmak yerine bağırarak ya da şiddete başvurmak, çocuğa faydadan çok zarar verir. Şiddet bir yana, ana-baba'nın çocuklarını sınırlarına hakim olmadan bağırarak azarlaması, sonradan pişman olsalar bile çocukların onları örnek alarak ileride yaşlarda sınırlı bir karaktere sahip olmasına yol açabilir. Oysa zaman alıcı bir uğraş olsa bile çocukla konuşarak ve hataları denetlenerek ona belli bir davranış isteyerek benimsetmek mümkündür. Bir davranış alışkanlık haline getirildiğinde ise yaptırım uygulamaya bile gerek kalmaz. Yaptırım uygulandığında ise ana-baba ve çocuk arasındaki uzlaşma bozulmuş olur, çünkü ana-baba yaptırımın gücünden yararlanmışlardır.

Okul öncesinde uyumsuzluk gösteren ve kurallara uymayan çocuğa suçlu muamelesi yapılamaz. Kurallar çocuğun eylem serbestisini kısıtladığından kurallara uymak çocuk için başlangıçta sıkıntılı bir süreçtir. Diğer yandan çocuklar unuttukları da. Kuralı unuttukları için yanlış davranabilirler. Eğer kurallar yaptırıma bağlanmışsa bu kez de yaptırımın yarattığı hoşnutsuzluk yüzünden çocuk kurallara karşı çıkar. Ceza uygulanmayan kurallara ise onay vererek uyduğu zaman kurallara tepki göstermesine neden kalmaz. Bu konuda bir annenin gözlemleri şöyledir:

“Öncelikle şunu kesinlikle söyleyebilirim (...) Emredici konuşursanız sizi dinlemiyor. Biraz pasaklı kendisi, yemekten önce ve sonra elini yıkamıyor (...) Bunun dışında yemek saatlerini aksatıyor bazen. Kendi istediği yemeği yiyor. Onunla cici konuşursanız her şeyi yapıyor Kural konulmasından hoşlanmıyor. Kural koyulduğunu fark ettiği zaman uyumsuz davranıyor. Bence uyumsuz davranmasının en büyük sebebi kızımın kurallardan daha bu yaşta nefret etmesi. Ama genel anlamda uyumlu bir çocuk (...) Son olarak aklıma gelen bir şey daha var. Mesela siz ondan bir şey yapmasını istediğinizde, ‘siz beni cezalandırdınız önceden’ deyip yapmıyor bazen (...)”

Yukarıdaki ifadeler bir çocukla ilgili olmasına karşın çocuklarına hoşgörüyü yaklaşan ana-babalar için tipik bir durumu dile getirmektedir. Ayrıca ifadede çocuk bazen uyumlu bazen de uyumsuz olarak gösterilmektedir. Şöyle ki, yaptırımla korkutulmadan kendisine güzellikle yaklaşıldığında söz dinlemekte, kural konulduğu zaman ise -kuralla birlikte cezanın da geleceğini sandığından- uyumsuz davranmaktadır. Çünkü cezayı haksız bulmaktadır. Görüldüğü gibi çocuklar sırf yaptırım ve cezaya uğradıkları için kurala uymak istemeyebilirler. Kuralı öğretmek ve içselleştirmek açısından burada önemli olan belli bir durumda cezalandırmak yerine çocuğun neden yanlış davrandığını anlamasıdır. Ona her zaman yanlışları gösterilip düzeltilirse yanlış yapmamayı ve kurala karşı çıkmaz.

Çocuklar çoğu kez ana-babalarının bazı davranışlarını taklit ederek, onları örnek alarak, onların söylediklerini tartışmasız benimseyerek ya da kendi yanlış davranışlarını görerek doğru davranmasını öğrenir. Çocuğun zekâsı ve öğrenme arzusu ve yeteneği artar. Doğru davranışı daha kolay öğrenir. Uyarıldığında hatasını düzeltme eğilimi gösterir. Ancak uyarılmıyorsa çocuk da yanlış davranacaktır.

Çocuk doğru neyin yanlış olduğunu bazen de yanlış yaparak ve denemesini gördükten sonra kendi deneyimleriyle öğrenir. Eğer yanlış davranışları zararlı ve öğretici oluyorsa, uyumsuz davranışlar, olumsuz sonuçlar hakkında önceden uyarılmıyorsa bu ona ders olacaktır.

Çocuk uyumsuz davrandığında, yani herkesin kuralları ihlâl ettiğinde -eğer benendiyse- şiddet içermeyen ceza ile en uygunu çocuğu sevdiği şeyleri

yapmaktan mahrum bırakmak gibi görünmektedir. Çocuğun yerine getirilmesinden sevinç duyacağı isteklerinin kabul edilmeyişi uyumsuz davranışının sonuçları ile onu yüz yüze bırakır. Şöyle ki, çocuk söz dinlemediğinde yani kurala uymamakta ısrar ettiğinde ona -televizyon izletmeme gibi- mahrum bırakma cezası verilebilir. Bununla birlikte eğer çocuk kendisine yöneltilen davranış beklentilerinin yersiz olduğu kanısındaysa davranışını değiştirmemekte direnebilir. Diğer yandan sevdiği şeyleri yapmasına izin vermemek çocuk tarafından sevgi ve ilgi eksikliği gibi algılanırsa konulan sınırlandırmalar olumsuz yan sonuçlar ortaya çıkarmış olur. Aslında sevgi, ilgi ile eylem-davranış sınırlandırması arasında ters bir ilintiden söz edilebilir. Sonuçta ana-baba'nın sevgisi çocuğa mutluluk verir. Çocuğu mutsuz edecek nitelikteki kısıtlama ve yaptırımlar sevgi eksikliği algılamasına yol açabilir. Yalnız, eğer çocuk kendisi de yanlışını kabullenirse mahrum bırakma etki yapar. Bu durumda mahrum bırakma çocuğu akılcı davranışa ve öğrenmeye yani neden öyle davranması gerektiğini bilmeye sevk eder.

Oda hapsi, daire kapısının dışında bekletme gibi korkutucu, tedirgin edici veya zorlayıcı yaptırımlar ise tepki yaratabilir, çocuğun kurala neden uyması gerektiğinin bilincini olumsuz duygularla bulanıklaştırır ve ceza yüzünden kurala karşı olumsuz duygular besleyen çocuk, aklın gereğini yapmaktan geri çeker. Bir çocuk kendisine veya başkasına zarar verici eylemde bulurken onu fiziki olarak engellemek ve gerekirse güç kullanarak bazen oturtup onun orada beklemesini sağlamak sorunu giderebilir. Aşırı zararlı eylemlerde bulunma olanakları yok edilirse ceza ve kalmaz. Aslında ceza vermek de -çocuk eyleminin yanlışlığı eylemin tekrarlanmasını engellemez. Doğru davranış, her zaman gösterilerek sabırla öğretildiği takdirde, çocuğun eylemlerini da gereği kalmaz. Zaten, çocuk ceza aracılığıyla davranışını veya yanlışlığının gerekçelerini öğrenemez ve doğru davranışını anlayamaz, yalnızca davranışının kendi karar verebilir. Oysa ahlâki davranış her zaman bu nedenle ceza aracılığıyla ahlâki davranışın çıkarına olanın kendi çıkarına olmasını geliştirmesi olanaksızdır. Bu nedenler bir tepki değil, istisnaî durumlarda uygulanması gereken olarak ceza, arzu edilen bir durum yaratır yan üründür. Bu nedenle ana-ba

olup olmadığını sorgulamalı ve gerekli ise bu kez de cezaya neden olan hatayı özeleştiriyerek ortaya çıkarmalıdır. Bu hata, konulan kuralın içeriğinden veya bir konuşarak öğretme sorunundan kaynaklanacaktır. Çünkü konuşmaya başlamış olan çocuk ana babasının sözünü dinlemeye açıktır ve yalnızca ne yapacağını öğrenmesi gerekir. Gereksiz yere ve aynı zamanda çocuğun hoşlanmadığı kuralları koymayan ve yaptırımsız olarak kurala uymasını öğreten bir ana-babanın uyumsuzlukla karşılaşması çoğu kez cezayı gerektirmeyeceği ve uyarma ile yetinilebileceği için sorun oluşturmaz.

Bir davranışı ceza aracılığı ile kabul ettirmeye çalışmak çocukta tepki yaratır. Buna karşılık çocuk özgürce karar verdiği sanısına kapılırsa baskıyı algılamaz. İstemediği davranışları yapmaya mecbur bırakıldığını sanan çocuk özgürsüzlük duygusuna kapılır ve mutsuz olur. Diğer yandan bir çocuk belli bir davranışın doğruluğunu kabul edebilir ancak arzuları galebe çaldığı için uygulamayabilir. Bu nedenle çocuğa kendi kararıyla doğru davranışta bulunmasına olanak vermek, aynı zamanda kurala uymadığında geçici arzularına hoşgörü göstermeyi de gerektirir.

4. Ödülle Uyum

Ödül, sözlü simgesel veya maddi bir biçimde çocuğu uyumlu davranışa sevk etmede ve onu belli eylemlere yönlendirmede çok etkin bir araçtır. Bir yandan başkaları tarafından değerli bulunmak ve ödüllendirilmek çocuğun gururunu okşar ve onu sevindirir. Diğer yandan ise uyumlu davranması karşılığında ödüllendirme onu bilinçli olarak uyuma yönlendirir. Bazı durumlarda çocuğun talepleri ile ana-babanın talepleri değiş-tokuş edilir. Şöyle ki, eğer ana-babanın talepleri karşılanmadan çocuğun talepleri yerine getirilmezse, çocuk onların taleplerine uymayı kabul eder. Başka deyişle, burada çocuğun talepleri birer ödül haline dönüşmüştür.

Ödülün eleştirilecek birçok yanı bulunmaktadır. Bir kere ödül olağan hale getirilirse çocuğun gözünde değerini yitirir etki yapmaz. İkincisi, çocuk her şeyi ödül için yaparsa ahlâk bilincinin gelişmesi sekteye uğrar, çünkü ödül çocuğu kendi çıkarını gütmeye özendirir oysa ahlâki davranış bir davranışı herkesin çıkarına olduğu için yerine getirmek anlamına gelir. Dolayısıyla ahlâki nedenlerle yerine getirilmesi gereken bir davranışı ödüllendirmenin anlamı kalmaz. Çünkü bu durumda çocuk bazı davranışları koşulsuz olarak

benimsemesi gerektiği bilincini kazanmakta zorlanır, ana-babanın taleplerini karşılamak için kendi taleplerinin yerine getirilmesini bekler. Oysa önemli olan, çocuğun yalnızca ahlâki davranması değil, ahlâki davranışı çıkar hesabı yapmadan içselleştirmesidir. Ödül ise çocuğu davranışı ahlâki bile olsa çıkarıcı davranmaya yöneltilir. Söz konusu davranışı herkesin çıkarına olduğu için değil, ödül alacağı beklentisiyle yerine getirir.

Doğru davranışı çocuklarına benimsetmekte başarılı olamayan ana-babalar şiddet içermeyen bir çare olarak ödüle başvururlar. Oysa ikna yöntemi sabırla uygulandığında çocuk karşısındakinin beklentilerini içselleştirebilir. Çocuk, bir davranışın doğruluğunu veya yanlışlığını saptayamasa bile nedenler gösterilerek ikna edilebilir. Burada ise gösterilen nedenlerin yanında ikna eden kişinin çocuk için “önemli başkası” olması etkilidir. İkna yöntemi ne kadar sık kullanılırsa ana-baba da deneyimlerini artırarak çocuğa daha kolay söz dinletebilirler. Böylece ödül de bir zorunluluk olmaktan çıkar.

Çocuk pazarlık yapmaya alıştırıldığında sorumluluk bilinci de yeterince gelişmez. Bir örnekte çocuğu ödev konusunda sorumluluğunun bilincine vardırarak olumlu etki yaratsa da yeterli olmamakta çocuk ödevlerini aksatmadan ancak pazarlık sonucunda yapmaktadır:

“(...) ödev konusunda (...) bunun onun sorumluluğu olduğunu söylüyorum (...) istersen yap, istersen yapma diyorum yani (...) ama tabii mesela taktiğimiz şu şekilde: Kerem ödevini yap, televizyonda sevdiğin program başlayacak hadi yetişelim ona. Ne bileyim işte bunu bitirince Play Station oynarsın gibi, yani o bitmeden televizyon açamayacağını söylüyorum (...) O şekilde (...) iki dakika sürmüyor ödevini yapması.”

Çocuğun annesi olan konuşmacı burada onun sorumluluklarını yerine getirdiği takdirde ödüllendirileceğini aksi halde de davranışının sonuçlarına katlanması gerektiğini söylemek istemektedir. Ödevden sonra eğlenceye izin verildiğinden eğlence burada ödül yerine geçmekte ödev yapılmadığında ise eğlencenin engellenmesi bir mahrumiyet cezası haline gelmektedir.

Ödül belli bir (uyumlu) davranışın karşılığında verilmeyip yalnızca çocuk olağanüstü bir davranışta bulunup ödülü hak ettiği zaman verilirse anlamlı olabilir. Örneğin çocuk istemeden ve beklemeden kendisinin hoşuna gidecek bir hediye alınması veya parka götürmek gibi. Ödül kural haline getirildiğinde ise bir talep nesnesi olur. Davranış doğru olduğu için değil, ödül için yerine getirilir

ve ödülünden kaçınıldığında uyum sorunu çıkar. Yalnız sözle ödül ile maddi ödül arasında fark vardır. Ödülün olumsuz etkileri daha çok maddi ödül için geçerlidir. Maddi ödül, çocuğun başkalarının iyiliği için hiçbir maddi karşılık beklemeden kendi çıkarlarından özveri göstermesini, başka deyişle ahlâki davranışı köstekleyici etkiler yapar, çünkü çocuk maddi çıkarları aracılığıyla yönlendirilmektedir. Çocuk için en iyi ödül, ona davranışlarını beğendiğimizi göstermek ve onu takdir etmektir. Övgüyü bir ödül olarak ele alacak olursak, çocuk uyumlu davranışı benimsediğinde onu övmek davranışın devamlılığını sağlar ve başka bir yan etkisi de görülmez. Başkaları tarafından takdir edilmek ve beğenilmek hem bir gerekseme olup hem de çocuğa mutluluk verir. Buna karşılık çocuk maddi ödülle yönlendirildiğinde çocuk için ödül verilen davranış amaç olmaktan çıkar ve araca indirgenir. Bu durumda davranış hem maddi değere dönüşür hem de ödülün değeriyle orantılı bir önem kazanır. Bu nedenle de bir amacın karşılık beklenmeksizin benimsenmesi giderek çocuk için olanaksızlaşır.

Mülâkatların birinde özel sektörde yönetici olan bir baba maddi ödülü savunmaktaydı. Şöyle ki, ona göre çocuğa isteklerinin yerine getirilmesi için aynı zamanda gayret ya da başarı göstermesi gerektiği ve çaba olmadan karşılıksız ödül bekleyemeyeceği öğretilmeli ve böylece hayata hazırlanmalıydı:

“Hem okul, hem ilerdeki iş hayatı ve aile hayatında zorluklar çekmesini istemiyoruz (...) Ona belli bir hırs da kazandırmak istiyoruz biraz da. Bazı şeylerde sadece istemenin de yeterli olmadığını onun için çabalaması gerektiğini öğretiyoruz. Verdiğimiz ödüllerde belli hedefler koyup bu hırsı pekiştirmek istiyoruz (...) Verdiğimiz bu hırs sayesinde ona yapması gereken davranışları yaptırabiliyoruz (...) hırslı bir yapısı var. Başarabileceğine inandığı bir şeyi mutlaka başarır, yeter ki istesin. Bazen bizim onu başarabileceğine inandırmamız gerekiyor ve inandığı şeyi başaramadığını hiç görmedim.”

Bu şekilde verilen terbiye, başarı ideolojisinin çocuğa aktarımı gibi gözükmektedir. Çocuk istekleri karşılığında ana-babasının taleplerini başarıyla gerçekleştirmesi gerektiği bilincine vardığında iş yaşamının değiş-tokuş ilkesine uygun bir tutum takınmış olur ve bu tutumun gelişmesi ise onun iş yaşamı ile bütünleşmesini kolaylaştırır, başarıya yönelik eylemde bulunmasına zemin hazırlar.

Yukarıdaki sözler serbest piyasa ekonomisindeki iş yaşamı açısından doğru olmakla birlikte özel alana giren gündelik yaşantı dünyasının (aile

hayatının) iletişimi bağlamında iş yaşamının ilkelerini uygulamanın anlamı olacağı söylenemez. Çünkü güncel yaşam iletişimi değiş-tokuş ilkesiyle denetlendiğinde gerçek anlamda iletişimden söz etmek olanaksızlaşır. Çocuk için birinci derecede önemli olan ana-baba ile iletişim kurmayı öğrenmesi ve onlarla birlikte iletişime dayalı bir topluluk oluşturmasıdır. Bu durumda çocuk bir gözlem ya da sevgi nesnesi değil, bu grubun iletişimde eşit haklara sahip olan bir üyesi haline gelir ve kabul edilebilir nedenler bulunduğu talepleri karşılanır. Başka deyişle, iletişim koşulları altında güncel yaşantı dünyasında taleplerin karşılanması için başarıya değil, söz konusu taleplerin karşılanması için ileri sürülebilecek gerekçelerin geçerli olup olmadığına bakılır. Bu nedenle, güncel yaşam iletişiminin geçerli olduğu yerde başarı ideolojisi geçersizdir.

5. Sevgi ve İlgili Aracılığı ile Uyum

Çocukların yaşamdan zevk alabilmek ve mutluluk duyabilmek için ebeveynlerinin sürekli kendileriyle ilgilenmesine ve birbirleriyle de barışık ve neşeli olmalarına gereksinimleri vardır. Çocuk, ana-babanın kendisine ilgisiz davrandığı kanısına varırsa bundan keder duyar ve tepki gösterir. Özellikle anne sevgisiyle çocuk mutlu olur ve annesi söz dinlemediği için ona tepki gösterdiğinde mutluluğu azalacağından söz dinleme eğilimi gösterir. Örneğin, altı yaşında bir çocuk ana-babayı üzerek ve sınırlendirerek kısa da olsa onların sevgisinden mahrum kalmaktan çekinmekte ve ana-babanın bu tür tepkileri onu uyuma yönlendirmekteydi:

“Ondan bir şey yapmasını istediğimizde genelde, sevgi iknâ yöntemimiz oluyor. Benim üzülmem pek dayanamıyor, özellikle annesinin üzülmeye hiç dayanamıyor. Annesini üzgün gördüğü zaman artık tüm dünyası annesinin etrafında dönüyor, pervane oluyor resmen (...) Bu bağlılıklar yüzünden onun bizi üzdüğünü görmesi onda etkili oluyor. Hemen gelip özür diliyor ve ‘bir daha yapmayacağım’ diyor”

Kuşkusuz ki altı yaşındaki her çocuk bu kadar hassas olmayabilir ve ana-babasının tepkisiyle davranışı arasında net bağlantı kuramaz. Yalnız bu çocuk ana-babasının ruh halini anlamakta hiç güçlük çekmemekteydi. Buna karşılık daha küçük olan erken konuşma evresindeki çocuklarda çevrelerini umursamazlık eğilimi kuvvetlidir. Yukarıda sözü edilen çocuk kendi eylemlerine karşı ana-babasından nasıl tepki alacağını 7-8 yaşındaki çocuklar

gibi önceden kestiremese de eylemlerinin sonucunda aldığı tepki onu etkilemekte ve uyuma yönlendirmekteydi.

Çocukla devamlı ilgilenmek gerekli olmayabilir örneğin, o kendi başına oynamayı tercih edebilir. Burada önemli olan çocuğun ilgi beklediği zamanlarda başka “işlere” göre ona öncelik tanımaktır. Çocuğun en çok ilgiye gereksinimi olduğu durum bir ayrılıktan sonradır. Diyelim ki yuvadan eve geldiği zamanlar. Bu durumlarda çocuğa misafir veya ev işine göre öncelik vermekle sorun aşılabilir. Yalnız bazı çocuklar ilgi gereksinimini açıkça ifade edemeyip duygularını içlerine atabilirler. Bu yüzden de çocuğun ne zaman ilgi beklediğini saptamak sorun yaratabilir. Çünkü hiçbir sorun yokmuş gibi görünen durumda aslında çocuk tedirginliğe kapılmıştır. Burada çocuğun beklentisini keşfetmek önem kazanır.

Çocuğun uyumu, ana-babanın sevgi ve ilgisi ile yakından ilintilidir. Çocuk, ana-babası tarafından sevildiği için onlara güven duyarak nedenini tam olarak anlamadığı taleplerini yerine getirir ve böylece uyumlu davranır. Ana baba sevgisi ise çocuğa gösterilen ilgi ile kendisini dışa vurur. İlgi süresinin yetersizliği sevgi eksikliği gibi algılanabilir. Çocuğa gösterilen ilgi, onun neden hoşlandığını bulmak ve onları gerçekleştirmekle eşanlamlıdır. Çocuk hoş ve öğretici biçimde zamanını geçirdikçe uyumsuz davranışlar sergilemesi olanağı kalmaz. Ana-baba sevgisi çocuğun taleplerini karşılamak anlamına da gelir. Yalnız buradan sevgi ile uyum sanki birbiriyle değiş-tokuş ediliyormuş gibi bir sonuç çıkarmak doğru olmaz. Sevgi ve uyum birbirini tamamlar. Birincisi çocuğun gelişmesi ve sosyalleşmesi için gerekli koşul ikincisi ise onun yeterli koşuludur.

Toplumumuzda çalışan anneler bir ikilem içindedir. Eve gelince bir yandan dinlenmek ve ev işi ile uğraşmak, diğer yandan çocukla ilgilenmek ve zamanını ona ayırmak arasında bir tercih yapmak zorunda kalırlar. Çünkü çocuk bütün gün boyunca annesini özlemekte ve kendisine sevgi ve ilgi gösterilmesi arzusunu şiddetle duymaktadır. İlgi eksikliğinde hırçınlaşır ve uyumsuzluk yapar. Çocuğun hırçınlaşması mutsuz edici duyguların, akıl yürütmenin yerine geçmesi anlamına gelir. Bu durumda ne kuralların doğruluğunu kavramayı ve onları içselleştirmeyi ne de yaptırımlarından çekinmeyi önemsemez. Zihni daha çok sevgi eksikliği kuşkusu ile işgal edilmiştir. Bu nedenle, eğer çocukla ev işleri arasında bir tercih yapmak gerekiyorsa birincisini yeğlemekten başka çare görünmemektedir. Bu çelişkili durumu bir anne şöyle ifade eder:

“Şimdi ben çalışan biri olduğum için eve geldiğimde biraz kendime vakit ayırmak istiyorum. Çocuk da bir taraftan beni fazla görmediği için onunla ilgilenmemi istiyor. Burada biraz çatışıyoruz işte. İşim var diyorum, sonra yaparız diyorum. Ama bu durumdan pek hoşlanmıyor (...) Problem hep bizle vakit geçirmek istemesinde oluyor, biz de elimizden geldiğince bunu halletmeye çalışıyoruz.”

Görüldüğü gibi annenin çalışması çocuk için ilgi eksikliği yüzünden sorun yaratabilir. Annenin çalışması yüzünden onun ilgisinin eksikliğini bir ölçüde telafi edecek bir ortam yaratılmayınca sorun ağırlaşır. Diğer yandan ana-babanın iş yerindeki stres ve yorgunluğu eve getirmeleri, çocuğa yoğun ilgi göstermelerini engeller. Yarım gün çalışan ve öğretmen olan başka bir anne şöyle diyordu:

“Yani hep şey görmek istiyor Tuna, hep mutlu bir aile, hep güler yüz görmek istiyor (...) mesela ben gerçekten çok yorgun geldiğim zamanlarda bile mutsuz olabiliyor. Hep enerjik olacağım ona, oynayacağım onunla ki (...) Yani ne kadar yapmaya çalışsam da (...) ama böyle işte ses tonum ona davranışım ... Çok yorgun olduğum dönemlerde (...) o birazcık durgun oluyor.”

Çocuklar aile içinde sevgi ve barış ortamında kendilerine gösterilen ilgi ve sevgiden mutluluk duyarlar. Barış ortamı olmayınca sevgi gerekmesi karşılanamaz. Sevgi, kaynağını sevgi ortamlarında bulur. Sinirsel gerginlik ve onun kaynağı olan mutsuzluk ve sevgisizlik ortamları çocuğa duyulan sevginin kendisine iletilmesini engeller. Yukarıdaki örnekte anne hem yarım gün çalışarak çocuğundan uzak kalmakta, hem de işinden kaynaklanan sinir gerginliğini eve taşımak zorunda kalmaktadır. Bu da sevgisini çocuğa iletememesine neden olur. Oysa okul tatil olup bütün gün çocuğuyla ilgilendiğinde uyumsuzluk sorunu kalmıyordu.

Çocuğa ne kadar ilgi ve sevgi gösterilirse o kadar mutlu olur. Çocuk çevresinde ilgi eksikliği sanısına kapıldığında sinirli ve huzursuz olur. İlgi göstermek, çocuk için çevresinin her zaman ona yardım ve desteğe hazır olduğu güvencesini vermesi demektir. Başka deyişle ilgi, onun gerekseme ve taleplerinin karşılanacağı güvencesinin göstergesidir. İlgi ve sevgi insanlar arasında görünmez bir bağ kurar ve bu bağ çocuğu yalıtılmışlık duygusundan korur. Yalnız şunu da belirtmek gerekir ki, çocuğun mutluluğu için yalnızca duygusal düzeyde sevgi göstermek yeterli olmaz. Çocuğun kendisine ve başkalarına zarar vermeden akılcı davranmaya, başka deyişle bağımsız eylemde

bulunmaya gereksinimi vardır, çünkü eylemlerinin başkalarının denetimi altında olması ona rahatsızlık verir. Onu mutlu eden yalnızca sevgi değil aynı zamanda özgürlüktür. Böylece hem ana-babaya sevgiyle bağlı olmak, hem de bağımsız eylemde bulunmak gibi bir çelişkiyle baş etmek zorundadır.

Ana-babasından ilgi görmeyen çocuk kendisinin onların nazarında önemsiz olduğu sanısına kapılır ve özgüvenini yitirir. Çocuğun özgüven geliştirmesi için önemli başkalarının ona her konuda yardımcı olacağına güvenilebilmesi gerekir ve eğer bu başkalarının ilgisine sahip olduğuna inanmıyorsa kendine de güvenemez. Bazı çocuklar ana-babasından ilgi talep ederken bazıları sessiz kalır gereksinimini açıklayamaz. İkincileri kendilerini ifade edemediklerinden sorunun altında kalmaları olasılığı daha büyüktür. Aşağıdaki çarpıcı örnekte çocuk babasının kendisini sevmediği kuşkusuna kapılmış ve özdeşleşmek istediği kişiden ilgi görmeyince bundan mutsuzluk duymuştur:

“Baba sürekli işle meşgul olduğu için genelde ben çocuklarla ilgileniyorum. Babası işten geç geliyor ve yorgun oluyor. Çocuklara fazla zaman ayıramıyor. Eve gelince yemeğini yiyor, haberleri izleyip yatıyor. Bu da galiba biraz olumsuz etkiliyor çocukları. Mesela Can bana şöyle bir soru sormuştu: ‘Anne, çocuk mu önemli, haber mi önemli, yoksa uyku mu?’ Çok şaşırılmışım (...) Bazen ‘babam beni sevmiyor mu’ diye soruyor.”

Çocuğu akılcı eyleme en iyi yönlendirecek olan babasıdır. Ne var ki baba yukarıdaki örnekte onunla yeterince ilgilenemiyordu. Anne odaklı yetiştirme ile çocuk aşırı duygusal kalmış, özerklik ve inisiyatif geliştirememişti. Burada annenin aynı zamanda babanın da yerini doldurma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Buna karşın anne ağırlıklı olarak duygusal davranmaktaydı.

Çocuk yetiştirmede akıl ve duygu, başka deyişle sevgi ve akılcı eylem sınırlamaları birbirini tamamlayıp eşit öneme sahiptirler. Yalnız eğer sevgi, çocuğa konulan sınırlamaların uygulanmasını engelleyen bir duygusallık haline gelirse olumsuz sonuçlar verir, çünkü bu durumda duygusallık aklın, çocuğun hoşuna gitmeyen gereklerinin uygulanmasına engel çıkarmaktadır. Buna şımartıcı sevgi diyebiliriz. Oysa çocuk sevgisiyle, sınırlandırıcı kuralların uygulanmasının birbiriyle zorunlu olarak çatışması gerekmez. Çünkü sevgiyi çocuğa konulan sınırlamaların meşruiyetinin kaynağı haline getirmek şımartıcı sevgi sorununu ortadan kaldırır. Çocuk şımartıcı sevgiye alıştırıldığında, davranışlarını kısıtlamak kısmen olanaksızlaşır, çünkü bu durumda onun

taleplerini sınırlandırmak kendisi tarafından sevgisizlik olarak algılanacaktır. Bu tür bir sevgi gösterisinde bulunan ana-baba, daha mutlu olsun diye çocuğun eylemlerini sınırlandırarak belli bir düzene uygun davranmasını sağlamakta güçsüz kalır. Oysa çocuğun eylemleri ona karşı sevgi göstererek sınırlandırılırsa, başka deyişle kural konulup uygularken ona güzellikle yaklaşılsa çocuk sınırlandırmayı sevgisizlik olarak algılamaz. Çünkü son kertede kurallar çocuğun iyiliğini amaçladığı sürece çocuğunu seven bir ana-babanın sırf bu yüzden kuralları uygulaması gerekir. Buna karşılık çocuğa şımartıcı sevgi gösterip her istediğini yerine getirmek onu uyumsuz davranışa cesaretlendirir. Her isteği yerine getirilen çocuk hoşuna gitmeyen kurallara da uymak istemez.

Çocuğa şımartıcı sevgi göstermek ana-babasının onaylamamasına karşın kendi istediklerini yapmak veya yaptırmak eğilimini artırır.

6. Tartışma

Aşağıda, konuyla ilgili bazı yaklaşımları ele alarak buradaki yaklaşımla aralarındaki farkları belirlemeye çalışacağım. Önce, Haluk Yavuzer, çocuğa karşı tutumları açısından ana-babaların tiplemesini yapmış ve 6 tip aile belirlemiştir. Örneğin 1. Tipteki aile çocuklarına geleneksel katı bir disiplin uygular ve böylece “Baskılı ve Otoriter Tutum” takınır. Bunun tam tersi olan tutum ise, 2. “Gevşek Tutum” dur. Diğer üç tutum, 3. “Dengesiz ve Kararsız”, 4. “Koruyucu” ve 5. “İlgisiz ve Kayıtsız” diye adlandırılmıştır. Sonuncu ve ana-babalara önerilen tutum ise, 6. “Güven Verici Destekleyici ve Hoşgörülü Tutum” dur. İlk 5 tutum, ana-babanın çocuğa nasıl davranmaması gerektiği, sonuncu tutum ise nasıl davranması gerektiği konusunda okuyucuyu bilgilendirmektedir. Burada ilk beş tutumu bir yana bırakıp olması gereken ve önerilen 6. tutum üzerinde duracağım. Yavuzer’e göre bu sonuncu ve dayak ile aşağılamaya karşıt konumda olan tutumda “evde kabul edilen ve edilmeyen davranışların sınırları bellidir. Bu sınırlar içinde çocuk özgürdür. Söz hakkı vardır ...dinlenir.” (Bkz. s. 33-34)

Yukarıda sözü edilen tutum kanımca aşağıdaki önermeyi de kapsamaktadır:

Doğru ve yanlış davranışın ne olduğu önceden açıkça belirlenerek, çocuğun ana-babanın koyduğu sınırlandırmalar veya kurallar dışında arzularını gerçekleştirmesine izin verilmeli ve hareketlerinde serbest bırakılmalı.

Burada çocuğun söz hakkı kuralların dışında kalan alanda var gibi gözükmetedir. Oysa bizim yaklaşımımız açısından önemli olan, çocuğun kurallar üzerinde de söz hakkının bulunmasıdır. Bu da ancak kurallar uygulanırken gerçekleşebilir. Yavuzer kurallar uygulanırken bu kuralları tartışabilme hakkının çocuğa verilmesini önermişse de verdiği örnekte kural tartışılmamakta yalnızca kurala bir istisna getirmeyi çocuk önerebilmektedir. şöyle ki, söz konusu örnekte çocuğun akşam saat 17’de evde olması kuraldır. Ancak çocuk arkadaşının doğum günü nedeniyle gecikebileceğini söyleyince, telefonla ne kadar gecikeceğini bildirmesi koşuluyla -istisnaî olarak- kendisine izin verilir. (Bkz. Yavuzer s.45) Ancak saat 17’de evde olması kuralını tartışma hakkı çocuk için söz konusu değildir. Yavuzer, çocuğa kuralları tartışabilme hakkını gerçekten önermiş olsaydı bile bununla da sorun çözüme kavuşmayacaktı. Çünkü böyle bir tartışma yeteneğini okul öncesi dönem çocuğu henüz kazanamamıştır. Bu dönem çocukları başkalarının bakış açısını takınmadığından bir tartışmada ne kendilerini gerekçelerle savunabilir, ne de başkalarını eleştirebilirler. Onların yapabilecekleri tek şey, hareketleriyle kurallara karşı tepkilerini göstermektir. Bu durumda ise ana-baba bizzat çocuklarının tepkilerini kendileri anlamlandırmak, başka deyişle tepkileri çocukların bakış açısından gerekçelendirmek zorundadır.

Ayrıca, ana-babanın çocuk için koyduğu her kuralın mutlaka doğruymuş gibi varsayıldığı yaklaşımlar özellikle okul öncesi dönem için kabul edilemez niteliktedir. Tersine ana-baba, her zaman kural uygulamaları açısından kendilerini sorgular ve özeleştiri yaparlarsa kuralla ilgili olarak çocuğun arzu ve isteklerini keşfedip kuralı çocuğun gereksinimlerine uygun bir biçime dönüştürme olanağını elde edebilirler. Örneğin, varsayalım ki bir çocuğun akşam 20’de yatmak hoşuna gitmiyor ve direniş gösteriyor. Burada sorgulanması gereken önce sağlık açısından çocuğun mutlaka bu saatte yatması gerekip gerekmediğidir. Eğer gerekmiyorsa ve başka sakıncaları yoksa diyelim ki düzenli olarak 22’de yatması önerilebilir. Ancak bazı durumlarda bu 22.30’u bulabilir. Yalnız saat 23 belki de çok geçtir. Oysa istisnalar kaideyi bozmaz, çocuğun ender durumlarda –geçerli nedenlerden dolayı- 24’te de yatmasına izin

verilebilir. Çünkü önemli olan -çocuğun da onayladığı- genel kuralın az çok tutturulmasıdır.

Selçuk Özgediz'in editörlüğünü yapmış olduğu başka bir yaklaşımda ise ana-babanın çocuğa karşı "yetkili ve güvenli tavır" benimsemesi önerilmektedir. Şöyle ki, yukarıdaki örnekte olduğu gibi yine çocuk 20'de yatmalıdır. Ancak bu saatte bir TV programı olduğunu söyleyince 20.30'da yatmasına izin verilir. Peki çocuk 20'de yatmak istemezse ne yapmalı ? Burada bir çatışma söz konusudur çünkü çocuğun gereksemeleri ile ana-babasının isteği birbirine karşıt konumdadır. Bu durumda yazarlara göre soruna şu çözüm önerilmiştir: Çocuk 20'den önce pijamasını giyip yatağa hazır olur ve sonra annesi ona oturma odasında bir masal anlatır, sonra da yatağa gidilir. Görüldüğü gibi burada ana-baba kararından dönmez, yalnızca kuralı dolaylı olarak uygular. Çocuğun saat 20'de yatmaya gitmesinin ne kadar önemli ya da uygun olduğu konusunda ise bir sorgulama yazarlar tarafından önerilmez. Bu yaklaşımda da yatağa gitmekte direnen çocuğu saat 20'de yatağa götürmenin anlamının yeniden belirlenmesi açısından sorun çözümsüz kalmaktadır.

Son olarak dayağa karşı ikircikli tutum takınan iki araştırmayı ele alacağım. Birincisinde, Atalay Yörükoğlu, çocuklar üzerinde yapmış olduğu ve Türk Dil Kurumu ödülü alan araştırmasında "Dayak cennetten mi çıkmıştır ?" diye bir soru sorar ve cevap olarak dayağın, atanı suçlu duruma düşüren, küçültücü ve üzücü bir davranış olduğunu belirterek dolaylı olarak bu soruya "hayır" diye cevap verir. Daha sonra ise "Çocuk dövülmeden eğitilebilir mi ?" diye başka bir soru sorar. Bu soruya cevap olarak yazılanlar ise dolaylı olarak ve şaşırtıcı biçimde yine "hayır" anlamına gelmektedir. Şöyle ki, Yörükoğlu'na göre bazı koşullar altında dayak çocuğun kişiliğini örselemez. Bu koşullardan biri ise dayağın çocukta bir eziklik ve tortu bırakmamasıdır ve eğer çocuk dayağı gerçekten hak etmişse bu onda eziklik ve tortu bırakmaz. (Yörükoğlu, s. 205) Başka deyişle, eğer çocuk dayağı hak etmişse kişiliği zedelenmeyecektir. Ancak bu önerme, onun doğruluğunu veya yanlışlığını bir yana bırakacak olsak bile, öncelikle çocukları risk altına sokan bir niteliktedir. Çünkü eğer çocuk haksız yere dayak yemişse bu hatanın düzeltilmesi olanaksızdır. Böylece telafisi olanaksız bir zarar ortaya çıkar. Bu nedenle kanımca hangi koşul altında olursa olsun dayağa onay vermek olanaksızdır. Yörükoğlu, söz dinlemeyen çocuk için bir sevgisizlik ortamı yaratıp psikolojik yıldırma, sindirme yöntemleri uygulamanın küçük bir dayaktan daha kötü olduğunu iddia etmektedir. Ancak

buna verilecek cevap şudur: Ne dayak, ne de korkutma ! Çünkü çocuğun poposuna vurulan bir iki şaplağın bile ne gibi bir etki yaratacağı önceden kestirilemez. Oysa genel ilke çocuğu gereksiz yere psikolojik risk altına sokmamaktır.

İkinci olarak, Yörükoğlu dayak üzerindeki görüşlerinde yalnız da değildir. Örneğin F. Dodson, Yörükoğlu'na benzer biçimde, bir yandan çocuğa ceza vermenin gereksiz olduğunu ve olumsuz sonuçlara yol açacağını belirtirken, diğer yandan “yanlış” dayak ile “doğru” dayak arasında bir ayırım yapar. Doğru dayak, yalnızca çocuğun kaba etlerine vurmaktır. Yazar, çocuğu bunaltıcı ana baba söylevleri yerine “doğru” dayağa başvurmanın yeğlenmesini önerir ve daha da ileri giderek ana babanın çoğu kez haksız yere öfkesini dayakla çocuğun üzerine boşaltmasını faydalı görür, çünkü ana-baba çocuktan daha sonra özür dilerse çocukla ana-baba arasındaki samimiyet ve sevgi yoğunlaşacaktır: “Bir de (...) çocuğa bağırıp çağırıp bir de tokat attıktan sonra (...) düşünün. Gerçekten çocuğunuz muydu sizi sinirlendiren, yoksa kocanız mı? Yoksa komşunuz mu ? (...) en iyisi çocuğu çağırıp (...) ‘özür dilerim’ deyin (...) bu davranışınızın çocuk üzerinde etkisi olumlu olacak, bu insanca davranışınız, yanlış yapabileceğinizi kabul etmeniz onda sıcak bir duygu uyandıracaktır.” Yazar burada dayağın çocukta ana-babaya karşı öfke uyandırabileceğini, onu saldırganlığa yönlendirebileceğini ve diğer olumsuz etkilerini göz önünde bulundurmamıştır. (Bkz. Yavuzer, s. 49) Özellikle çocuk söz dinlemeyip uyumsuz davrandığında bundan suçluluk duyuyorsa üstüne ceza vermek olumsuz sonuçlar yaratır. Bu konuda Chapman ve Campbell şöyle yazar: “Ceza, en olumsuz ve aynı zamanda en zor kontrol yöntemidir (...)” (s. 145) “Çocuğu (...) kontrol eden şey nedir ? Tabii ki sağlıklı bir vicdan. Peki normal bir vicdanın hammaddesi nedir ? Suçluluk. Peki bu suçluluk duygusunu yok edecek şey ne olabilir ? Bildiğiniz ceza ve özellikle de dayak. Bir çocuğu zaten kendi davranışlarından ötürü suçlu hissederken cezalandırmak onun vicdani gelişimini engellemek anlamına gelir.” (s. 140)

Mülâkatlardan elde ettiğimiz bulgular, dayaksız ve korku salmadan, sevgiyle çocuk yetiştirmenin mümkün olduğu önermesini desteklemektedir. En olumsuz durumlarda bile çocuğu dövmek veya korkutmak yerine onu güç kullanarak engellemek mümkündür. Örneğin birlikte caddede karşıdan karşıya geçerken çocuk koşarak kendini tehlikeye attığı zaman onu dövmek yerine kendisi istemese bile karşıya geçmeden önce zorla elini tutarak onu korumak

gibi; tabii bu arada yalnız başına karşıdan karşıya geçmenin tehlikelerini de anlatarak. Bu zorlama ve gerekçelendirme, zaten çocuğu tehlikeye karşı bilinçlendirecek ve dayağı gereksiz kılacaktır. Bu tür engellemeler, dayak ve korkutmadan daha iyi bir seçenektir. Buna karşın, gerektiğinde güç kullanarak bir süre koltuğa oturtmak gibi engelleme türünden bir mahrumiyet cezası verilmeden önce, ana-babanın cezaya neden olan taleplerinin çocuk için uygunluğu konusunda özeleştiri yapması ve cezanın kaçınılmazlığı üzerinde kesin kanaat sahibi bulunması gereksiz yere ceza verme hatasını azaltır. Dayak ve baskı ise çaresizliğin ve dolayısıyla acizliğin ifadesidir, çünkü edinilmiş olan deneyimler gösteriyor ki, çocuk bunlar olmaksızın da yetiştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Becker, Wesley C.; "Consequences of Different Kinds of Parental Discipline", iç: Heise, David R. (editor), Personality and Socialization, Chicago 1972.
- Chapman, G., Campbell, R.; Çocuklar için Beş Sevgi Dili, İstanbul 2004.
- Danziger, Kurt; Socialization, Middlesex 1976.
- Dodson, Fitzhugh; Çocuğunuzu Tanıyorsunuz ?, İstanbul 2005.
- Elkind, David; The Child and Society, New York 1979.
- Erikson, Erik H.; Identitaet und Lebenszyklus, Frankfurt/ M, 1966.
- Light, Paul; The development of social sensitivity, Cambridge 1979.
- Özgediz, Selçuk (editör); Çocuğunuz ve Siz, İstanbul 1979.
- Piaget, Jean; The Language and Thought of the Child, London 1952.
- Piaget, Jean; Çocukta Hüküm ve Muhakeme, İstanbul 1939.
- Yavuzer, Haluk; Ana-Baba ve Çocuk, İstanbul 2003.
- Yörükoğlu, Atalay; Çocuk Ruh Sağlığı, İstanbul 1994.

ABSTRACT

This paper deals with the question of the possibilities and limitations of flexible controlling in regard of child rearing, in contrast to the rigidity of the role application. For this aim, we interviewed parents of preschool children between the ages 4-6, who were not severe with their children, to evaluate their experiences on the matter. Thus, it appeared that it could be possible for the parents to avoid hostile neurotic reactions toward the child and to reduce the errors which arise from punishment, if the rules which could not be obeyed, would be subject of continuous reflection in regard of their appropriateness for the child. This adaptations-process involves to take into consideration the needs and inclinations of the child by the creation of rules and making demands.

Key Words: *Preschool children, question of adaptation.*